

ЕРОТИЧНА ПРИРОДА ПІДСВІДОМОГО І УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ (АСОЦІАЦІЇ І ПАРАЛЕЛІ ЗА КОНЦЕПТАМИ З.ФРЕЙЛА І П.ЮРКЕВИЧА)

Першою фундаментальною спробою усвідомити феномен ірраціонального характеру поведінки і діяльності людини була у XX столітті психоаналітика З.Фрейда, яка відкрила еротичну природу підсвідомого та визначила засоби оволодіння таємничими несвідомими силами душі. Однак психоаналіз у тому його варіанті, який розгорнув З.Фрейд, є, в певному сенсі, однобічним поглядом на несвідоме. Деякі вади та одіозності фрейдистських трактувань виправила сучасна психологія, загальнотеоретичні основи якої відповідають екзистенціально-феноменологічній традиції психоаналізу. Аргументацію неопсихоаналітичної критики фрейдизму посилюють і найвидатніші філософські і релігійні вчення минулого. Саме у світлі цих вчень можна побачити те тимчасове і нездорове, що міститься в модерних доктринах про несвідоме.

До таких вчень, що є талановитим випередженням і найсуттєвішою поправкою до психоаналітичних теорій, зокрема фрейдівської, належить українська «філософія серця», що викристалізувала свою теоретичну форму у філософії яскравого мислителя XIX ст. П.Д.Юркевича. Звичайно, відзначаючи роль «логіки серця» П.Юркевича у виправленні спрощень психоаналітичної теорії З.Фрейда, ми не прагнемо зменшити значущість поглядів останнього. Відзначаючи протилежність і збіжність бачення сфери психічного життя людини завдяки порівняльному аналізу теорій П.Юркевича і З.Фрейда, ми лише ще раз засвідчуємо існування інтегруючих концептів-ланок на ланцюзі переходу між парадигмами духовного буття людства. Вони є не-

одмінними в різних світоглядних системах і уможливлюють їх несуперечливу цілісну форму. Отож вчення П.Юркевича і є геніальним передчуттям деяких з них.

Зокрема, мислитель передбачає інтегруючі «концепти--панки», що забезпечують перехід до новітньої європейської філософії, які пов'язані з антропологічним поворотом мислення і запереченням гіпертрофованого раціоналізму. Скажімо, антираціоналізм Кіркегора, Шопенгауера, Бергсона, Фрейда та ін. долає настанову раціоналістичної профанації людської духовності і розширює останню за рахунок волі, емоційної компоненти душі, вітального гону, підсвідомого. Юркевичева метафізика людини також дає розширювальну інтерпретацію духовності, доводячи зовсім не другорядну роль нераціональних форм духу на шляхах поставання особистісної цілісності людини. Проблема ушляхетнення душі людини — чи не найперша для модерної антропології. Запропонувавши оригінальний варіант некласичного мислення, П.Юркевич шасливо обминає радикалізм, з позиції синтезу раціонального і нераціонального віднаходить не стільки пункти протистояння, скільки платформу співфілософствування, зазначаючи антропологічного спрямування ХХ ст., наприклад, до всебічної розробки проблеми безсвідомого.

З іншого боку, порівняльний аналіз різних за теоретичними шляхами і схожих за одержаними результатами мислителів знаходить наукове виправдання й тому, що сприяє визначенню топіки духовних культур. Адже кожна з них має своєрідну «лінію життя» в історичному часі й просторі. Коли ж ці так звані «лінії життя» перехрещуються (а в ході наукового спостереження аналогій і паралелей через теоретичне «моделювання» цей процес прискорено), тоді ідейна парадигма, яку охоплює певна традиція в культурі, взаємодоповнює іншу, виявляючи ті крайні, однобічні моменти, які заважають несуперечливому цілісному світобаченню, і людство досягає, так би мовити, констант духу. Вони і визначають загальні контури змісту духовних культур, тобто їх топіку.

Пошук співзвучних методологічних, тематичних, змістових аспектів різних за теоретичними шляхами концепцій є доцільним ще й тому, що долає певним чином досить стійкий комплекс меншої цінності українця, або застерігає формування комплексу національного нарцисизму, які можуть мати

негативні наслідки у процесах політико-державної розбудови в Україні і т.п.

До попередніх зауважень треба додати і те, що теолог, прихильник християнського платонізму, П.Юркевич був не чужий психології, широко включав ідеї психологів та мислителів інших галузей науки до структури своїх розвідок. Філософ, скажімо, переконував сучасника у тому, що психологія можлива як наука і має вивчати феноменальні закони та форми душевного життя, не питаючи «чому і задля чого так?». Однак мислитель доводив, що психологія остаточно не зможе звільнитися від метафізики, бо емпіризм, на якому ґрунтується наука, містить і раціональне, і надраціональне. По суті психоаналіз і став у ХХ ст. спробою фундаментального дослідження «феноменальної форми душевного життя», що обумовило поставання психології як науки, яка відмовилася від пояснення метафізичного сенсу «сутності світу» та «ідеального сенсу душевного буття» (про що так наполегливо у ХІХ ст. говорив П.Юркевич, визначаючи загальну задачу психології як науки). До того ж «логіка серця» П.Юркевича відповідає екзистенціально-феноменологічній традиції психоаналізу, висновки якого дивним чином відтворюють ряд ідей Юркевича.

Беручи до уваги наголошене вище, проаналізуємо той змістовий план «логіки серця» П.Юркевича, котрий посилює деякі важливі аргументи критики фрейдизму і виправляє певні одіозні елементи його трактувань підсвідомого.

Поза всяким сумнівом, гуманізм є основним керівним рушієм у творчості і З.Фрейда, і П.Юркевича. Захищаючи право людини на вільний розвиток своїх природних сил, своєї індивідуальності всупереч тим обмеженням, що створює суспільство, вони визнали світ безсвідомого, сферу серця за одвічно людські та універсальні, а тому й зробили їх предметом дослідження. У визнанні спільності мислителів у визначенні головної сили душевного життя особи є спокуса ототожнення поняття «серце» і поняття «підсвідоме». Але на шляхах пошуку численних аналогій з-під нашої уваги не може випасти принципова відміна у розумінні місця і ролі найвищих духовних категорій людини. Якщо П.Юркевич прагне з'ясувати, яким чином «серце» як емоційно-інтелектуально-вольове начало людської духовної істоти забезпечує цілісність особи, то З.Фрейд, навпаки, намагається пояснити те, що руйнує людську цілісність, роздвоює психічне життя, пов'язу-

ючи універсальні механізми мотивації поведінки людини з еротичною природою підсвідомого.

Проілюструємо протилежність поглядів названих мислителів у співставленні тез про так зване «містичне ядро» душевного життя людини.

П.Юркевич:

1. Серце — це зосередження всього тілесного і духовного життя людини.

2. Серце — центр багатогранних почувань, зворушень та пристрастей усіх відтінків, орган волі та бажання.

3. Серце — це охоронець та двигун усіх фізичних (тілесних) сил людини.

4. Серце — осередок душевного і духовного життя людини.

5. Серце — це джерело, осередок усієї пізнавальної діяльності.

6. Серце є осередком морального життя.

З.Фрейд:

1. «Воно» — найнижча, найглибинніша підструктура душевного апарату, зміст якої є безсвідоме.

2. «Воно» складають невтримані сексуальні та агресивні потяги, лібідо.

3. «Воно» скероване принципом задоволення.

4. «Воно» конфліктує з «Я» і «Над-Я».

5. «Воно» — гра низьких пристрастей.

Порівнюючи зміст категорій «серце» та «Воно», усвідомлюємо те, що, згідно з Фрейдом, підсвідоме є нижча сфера у структурі душевного життя людини, тоді як за Юркевичем, навпаки, «сфера серця» посідає вищі щаблі в цій структурі. «Серце» асоціюється з усім світлим, рожевим, чистим, тоді як «Воно» — з усім темним і «брудним» у душі. Вже ця зовнішня протилежність змісту основних понять зумовлює принципову відміну між юркевичевською та фрейдівською «топічними картами» душевних процесів. Скажімо, в філософії серця П.Юркевича душевне життя людини складають духовно-теоретична (розум) та духовно-практична, насамперед моральна, діяльність (серце). Подібні інстанції є й у структурі психічного життя за З.Фрейдом. Але відзначені елементи духу в концепції П.Юркевича не укладають відношення залежності одне від одного або паралелізму подій в обох, тоді як З.Фрейд послідовно доводить залежність «Я» і «Над-Я» від сфери безсвідомого («Воно»),

оскільки «двигуном», «пальним» усіх дій, переживань, думок людини, її творчої енергії є сфера безсвідомих потягів, лібіло.

Протилежність розуміння мислителями взаємодії по інстанціях душевного життя людини пов'язана і з розбіжністю елементів, що складають сферу «серця» та «Воно». П.Юркевича «серце» не є щось цілковито позасвідоме. Серце — сфера не тільки почувань, пристрастей, але й високих моральних переживань, навіть певних актів пізнання. Сердечне життя є менш розчленоване і ясне, ніж життя розуму, певною мірою воно глибше заховане у своєму бутті, ніж розум. Тому Юркевич наполягає на зрівноваженні серця (емоцій) та голови (розуму) як найважливіших сил розвитку людського духу, від яких залежить особиста свобода людини у широкому значенні цього слова.

П.Юркевич дає таку афористичну ілюстрацію співвідношення серця і розуму: розум — це тільки світло, яке освітлює «глибоке серце». Але душа живе не тільки як оце світло, а й як таке ество, що цим світлом освітлюється. Розум — не керівна сила. Духовне життя зароджується наперед світлом розуму в темряві глибокого серця, безодня якого не приступна нашому зору. Лише на цій основі постає потім знання і розуміння. Розум — вершина душевного життя, а серце — її корінь. У такій афористичній формі філософ хоче зазначити думку: серце як основа душевного життя є той своєрідний емоційно забарвлений принцип, за яким стає можливою моральна особистість, неповторність індивідууму. «Глибина серця» — це щось просте (але не примітивне), неподільне, це джерело нових рухів та прагнень, які роблять душу придатною до вічності, які зумовлюють усвідомлення безмежного, абсолютного, загальнолюдських цінностей.

Пов'язання серця саме з моральним життям людини принципово відрізняє позицію П.Юркевича від позиції З.Фрейда, котрий обмежує сферу підсвідомого системою лібідо та витиснених із свідомості ідей. Отож, фрейдова «топічна карта» структури духовного життя детермінує функціональну обмеженість сфери «Воно», яка є панівною силою життєдіяльності людини, що не гармонізує, а роздвоює психічне життя людини. Опиняючись по той бік «Над-Я», керуючись рухами «Воно», людина не завжди зберігає у собі людяність. Байдужість «Над-Я» до морально-естетичного, соціального викликає в поведінці людини надзвичайно дужу енергію руйнування, часом

спричиняє агресивні дії тощо. До того ж фрейдова «топічна картка» психічного життя людини має більш визначені «Я», «п-Я» та «Воно», ніж межі розуму і серця у П.Юркевича.

Дійсно, якщо сутність людини складає безсвідоме «Воно», на поверхні якого лежить пасивне, чуже «Я» зі своєю морально-естетичною компонентою («Над-Я»), то внутрішня конфліктність людини має стати закономірністю, оскільки стрижнем її діяльності є «принцип задоволення» та «принцип реальності», а все, що заважає їх здійсненню як смислбуттєвої мети, викликає величезної сили енергію негатиї. Навпаки, якщо сутність людини утворює морально-практична компонента серця, то доброзичливість і неконфліктність має стати логікою дій людини, оскільки морально-естетичне «Над-Я» додає людині енергії для гармонійної внутрішньої цілісності душевного життя. Так, юркевичевське «Над-Я» є скрижаллю, на якій написаний природний моральний закон, даний людині Богом від народження. Зосереджуючи результати діяльності за-душевної, сердечної сфери, призначення якої вільно чинити добро, «Над-Я» забезпечує активізм у прагненні до безумовного блага та миру у співжитті з ближніми. Це свого роду внутрішній цензор, який спонукає на вчинок задля вишого порядку речей, але на відміну від фрейдівського «Над-Я» не є запереченням і обмеженням людської свободи, можливостей самовдосконалення, а, навпаки, є виходом внутрішнього потенціалу душі у самовизначенні себе як цивілізованої особистості.

Отже, П.Юркевич переконаний у тому, що «моральну гідність вчинка визначає тільки міра свободної любові до добра, заради якого його вчинено»¹, все, що поза цим, скажімо, мистецтво, яке детермінує зрілість думок, розумову здібність людини, є лише фізичною силою духу, яка без благодаті любові здатна перетворитися на дії, що можуть не відповідати її людській гідності. Обмежену роль розуму в душевному житті людини вбачає і З.Фрейд, котрий так само як і П.Юркевич піддає критиці раціоналістичний оптимізм, але при цьому ставить до морально-культурних підвалин духу особи «Над-Я» з протилежної Юркевичу позиції, нехтуючи їх цивілізаційною функцією. Саме ця риса психоаналітичної теорії позбавляє її привабливості для гуманістичного світогляду сучасника,

¹ Юркевич П.Д. Серце и его значение в духовной жизни человека, по учению Слова Божия // Философские произведения. — М., 1990. — С. 97.

виявляє її внутрішню слабкість та інертність у формуванні поваги до людини та духу оптимізму на шляху індустріального поступу людства.

Якщо у П.Юркевича людина є носієм культури і саме тому, керуючись загальнолюдськими цінностями, вона підносить себе над тваринним світом, перемагає у собі все нелюдяне. то у З.Фрейда людина має перевагу над тваринним світом лише у стані неврозу, що є розв'язанням конфлікту між природним і штучним, між плоттю і душею на користь визволення природних імпульсів «Воно». Вона запрограмована прагнути до всього, що є протилежністю культури. З логіки юркевичевої теорії душевного життя впливає образ справжньої людини як духовно досконалої істоти, унікальність якої зумовлена гармонією розуму і серця у сфері духу. Фрейдівський аналіз детермінує уявлення про людину як фізично здорову людину, яка прагне задовольнити всі свої бажання, гони. Унікальність її полягає в такій дисгармонії, яка зменшує лібідозне хворобливе напруження, завдяки оптимальному підкоренню «Я» і «Над-Я» безвідомому «Воно». З метою оптимізації психічного життя особи З.Фрейд пропонує свою психоаналітичну методику і техніку усвідомлення підсвідомого («На місці Ід повинно стати Его»). П.Юркевич теж закликає людину «знати себе», закликає до духовного самовдосконалення, психічного повнокровного життя. Але щастя людини уможливорює лише внутрішня злагода зі світом, своєю природою та Богом.

Депресивний стан і подальша невротизація соціуму, світоглядний песимізм та почуття самотності людини епохи НТП викликали до життя психоаналітичну доктрину, яка ідеалізувала природні інстинкти та потяги індивідууму, «викриваючи» інтелект, філістерське самовдоволення якого призвело до жакхливих часів кризи індустріального суспільства першої половини ХХ століття. Було утворено світоглядний вакуум через перегляд і руйнацію греко-римської, християнської культурної та філософської традиції. Майже півстоліття знадобилося європейському суспільству, щоб у пошуках нової планетарної свідомості зрозуміти сьогодні просту істину — відродити культурний оптимізм можна лише поновленням загубленої на початку віку традиції, яка поверне у духовну палноруаму постмодернізму ідеї поступу, персоналізму, гуманізму.

Сучасним цінностям більше відповідає «логіка серця» П.Юркевича ніж психоаналіз З.Фрейда, оскільки вона ствер-

дає думку про те, що Розум має не боротися з Вірою, а повинен шукати у неї порятунку і допомоги, бо саме Віра дає незмінні підвалини метафізичного пізнання — абсолютне поняття істини і загальнолюдських норм моралі, саме вона дає надійні засоби протистояння потоку інстинктивної жадоби життя. «Філософія серця» сприяє ствердженню демократично-гуманістичної тенденції у сучасній духовній парадигмі. До того ж «логіка серця» П.Юркевича містить низку ідей, що спростовують однобічності вчення З.Фрейда про еротичну природу несвідомого. Скажімо, логічним завершенням філософії серця є розширювальне тлумачення еротичної природи несвідомого, необхідність якого усвідомили і здійснили Юнг, Адлер, Бодуен та інші мислителі, котрі продовжили традицію психоаналізу.

Справді, світогляд, вихований на неоплатонізмі, містичній традиції християнства, не міг не створити розширювального трактування змісту сфери серця, яке ми знаходимо у П.Юркевича.

Біблія демонструє глибоке знання людської психології, людського серця, передчуває присутність у людині того, що сучасна психологія називає підсвідомим, але визначає цю сферу душевного буття засобами власної термінології. Біблійні тексти та релігійний ірраціоналізм містять потужний потенціал «антифрейдівського» спрощення, «профанації» еротичної природи підсвідомого (Б.Вишеславцев). Є підстави припустити, що науковцям і послідовникам психоаналізу, котрим поталанило подолати свій релігійний скептицизм або атеїзм, легше усвідомлювати необхідність розширювального трактування поняття лібідо та уникати однобічностей у розумінні змісту несвідомого.

Так, спроба К.Юнга зблизити психоаналіз із релігією у процесі пізнання природи несвідомого і оволодіння нею закінчилась вдало. На основі достеменного аналізу аксіологічної і терапевтичної функцій релігійного світогляду він подав достатньо розгалужену структуру несвідомого, яку підтримано у широких колах сучасних антропологів, і тим самим окреслив чіткі межі феноменальної цілості психічного життя, до яких ближче концептуальна позиція християнської філософії, зокрема П.Юркевича, ніж позиція непослідовного раціоналізму, у тому числі й З.Фрейда.

Так само, як і християнський світогляд, платонізм несе з собою потужний потенціал ідей, які, впливаючи на менталі-

гет мислителя, спричиняють уникання спрощеного трактування еротичної природи несвідомого, вміщеному у класичному психоаналізі. Вчення Платона про Ерос стає необхідним коректором сучасних концепцій несвідомого тому, що воно є геніальним творчим синтезом двох протилежних підходів до би міфологічної творчості: Гомера і Гесіода. Перший з них залишив «Ерос лірики й індивідуального потягу»², а другий — «Ерос космічний та Ерос творчості»³.

Згідно з Платоном, душу людини складають розумна афективна і жадаюча частини. Треба збагнути її безсмертність, щоб подолати розбрат у душах і серцях і навести мости поміж світом зла, де немає місця ні мудрецю, ні праведнику, та світом справжнього добра і краси. Піднести людину до загубленого раю може любов. Любов — таке глибинне почуття, стан душі, який хоча б на певний час дає можливість насолоди від спілкування з чужою нам душею і створює підґрунтя для воз'єднання з втраченим взаємопорозумінням, гармонією інтересів у суспільстві. Ерос у Платона означає первинну функцію душі, функцію прагнення до повноти і повноцінного життя, «народження у красі», це стремління до Блага. Це всеосяжна, нескінченна творча сила, різноманітна за змістом, але завжди спрямована на «зростання буття», гармонізацію високого і низького, що є у світі. Любов — це космічний принцип, закон. Увесь світовий рух усвідомлений Платоном як результат любовного потягу. Все живе, поки є живим, прагне породжувати, оскільки є смертним, а хоче стверджувати себе назавжди. Якщо любов завжди прагне породжувати, то існує вічність, заради втілення якої й існують всі породження любові як фізичної, так і нефізичної. «Весь пафос платонізму не у простій духовності любові, а в духовній тілесності, котру він, без сумніву, відчуває і передбачає, однак виразним чином не сформулював для себе і для нас»⁴. Платон залишає нам витончену концепцію Еросу як сходження людини до найвищого блага, яке є ніщо інше як втілення ідеї небесної любові.

Багатьом авторам і читачам, котрі знайомилися з вченням Платона, не завжди щастило цілісно сприйняти істину як синтетичну, позаяк їм був неприступний внутрішній інтим-

² Лосев А.Ф. Эрос у Платона // Философия. Мифология. Культура. — М., 1991. — С. 191.

³ Там же.

⁴ Там же. — С. 203.

ний світ філософа. До речі, фрагментарно і не з першоджерел Платона З.Фрейд. На відміну від раціоналіста й атеїста З.Фрейда, П.Юркевич, християнський філософ і прихильник методологічного плюралізму, зміг «почути» справжнього Платона і побудувати свою логіку серця на кращих традиціях платонівського синтезу, зокрема його вчення про Ерос.

Так само, як і Платон, П.Юркевич убаचाє в серці космічний сенс, коли визначає царину підсвідомого головною силою душевного життя людини. Тут присутня ідея загальнозначущості, загальнопоширеності серця у життєдіяльності людини. В теорії Юркевича «сфера серця» спрямована, зорієнтована на ті атрибути Еросу, які визначив Платон: вона покликана народжувати вічне. Сфера серця забезпечує сублімацію душі індивідуума до того, що співпричетне Благу, Духові, Добру. Людина творить справи морально цінні тільки на підставі своєї свободи. Добро не чинять із примушення, з інтересу. Добрі вчинки виходять лише з мотивів чистого і вільного серця, з любові до добра. А Слово Боже є метафізичною основою любові до добра, підвалиною моральної свободи людини, бо, на думку П.Юркевича, воно навчає тому, що людина створена за образом Божим. Бог — то є любов. Бог любить людину одвічно, і через це людина у своїй діяльності має уподібнюватися до Бога та його діянь. На противагу Платону, теоретична умоглядність П.Юркевича поступається місцем діяльнісному творенню, творчому активізму, оскільки в «логіці серця» приваляють ірраціональні компоненти. «Серце» цілісно обіймає безодню високих містичних переживань і є органом Духа. Саме цієї сили бракує розуму, щоб перевести свої приписи у дійсність, реалізований вчинок. Тому раціональне може бути лише можливістю, що відкриває перспективу для певних дій.

Отже, з позицій української «філософії серця», зокрема конкретного ідеалізму П.Юркевича, зростає, на перший погляд курйозна, істотна поправка до ідей З.Фрейда, однаке вона є цілком логічною і переконливою. З.Фрейд шукає «сублімації», ушляхетнення, але непослідовний раціоналізм його позиції дуже часто спричиняє низведення всього високого до низького, підозру і звинувачення у всіх бідах і хворобах культурного, священного начала буття. «Манія сексуальної профанації» заважає З.Фрейду віднайти механізм справжньої сублімації. Сублімацію у грандіозних розмірах описує нам П.Юркевич, котрий зміг органічно «переплавити» інтенційний рух Еросу в Платона й еретич-

ні спрямування на піднесене, високе в християнстві. «Якщо вірно, що підсвідоме має еротично-тендуючу природу, то ось у що воно «сублімує» і ось які квіти зростають із прихованої глибини:

Свет из тьмы, над темной глыбой
Вознестися не могли бы
Лики роз твоих,
Если б сумрачное лоно
Не впивался погруженный
Темный корень их

(Соловьев)»⁵.

Вся культура і творчість — це сублимація, що спрямована на відкриття для себе цінностей. Там, де найвища цінність, там і ваш Ерос.

Як показав порівняльний аналіз деяких поглядів З.Фрейда і П.Юркевича на природу психічного, душевного життя особи, філософія серця містить потужний потенціал провидіння, який детермінує її співзвучність духовним домінантам сучасної епохи. Її основні концепти спростовують завузьке тлумачення еротичної природи підсвідомого, яке є суттєвою вадою класичного психоаналізу, перешкодою на шляху фундаментальних досліджень підсвідомої сфери людського життя. Філософія серця стверджує безумовну значущість несвідомого для ушляхетнення людського духу, доцільність першочергового здобуття повнокровного знання ірраціональної сфери для раціоналістичної антропології. Ці ідеї є аксіоматичними для новітньої антропології. Без сумніву, «філософія серця» посідає чільне місце в колі ідейної панорами ХХ століття.

⁵ Вышеславцев Б.П. Этика преображенного Эроса. — М., 1994. — С. 40.